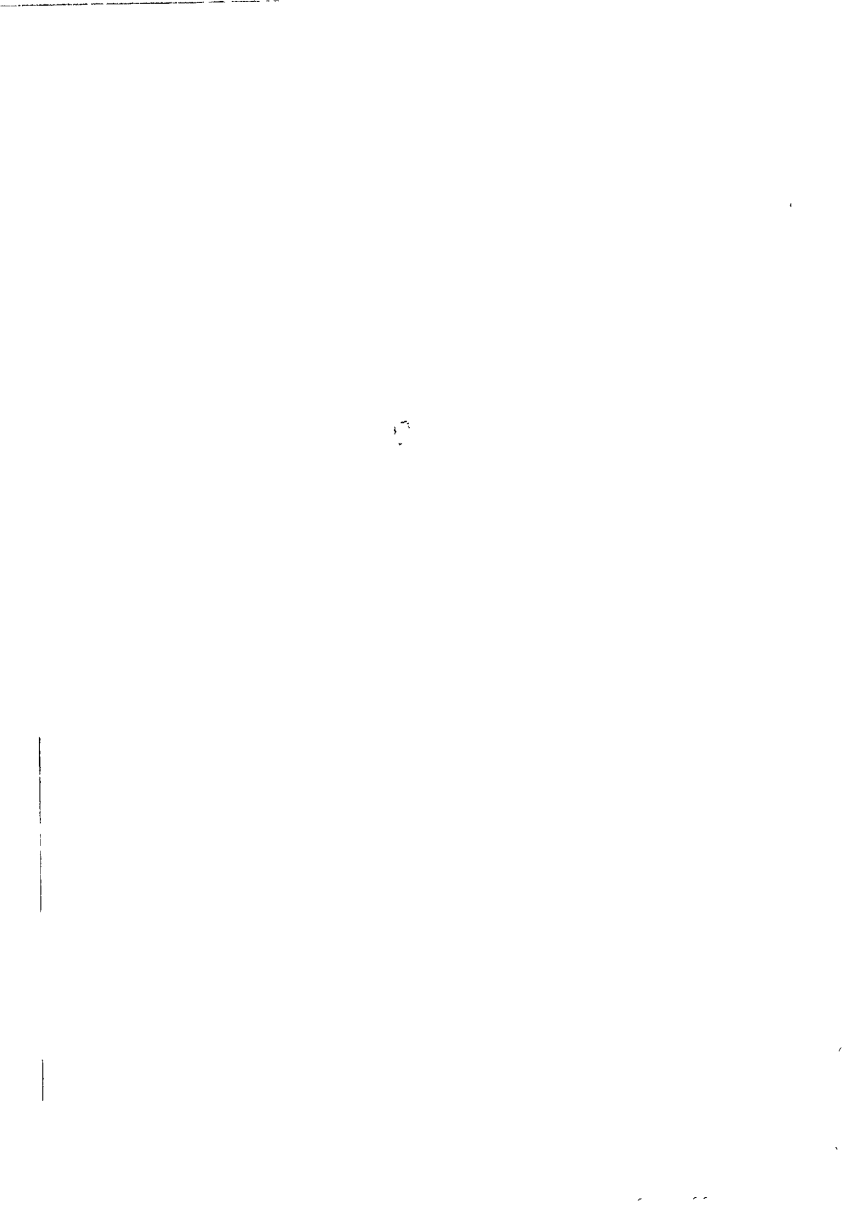

І. К. СВЄШНІКОВ

Звенигород

І. К. СВЄШНІКОВ

КРАЄЗНАВЧИЙ НАРИС

ЗВЕНИГОРОД

Краєведческий очерк

ZWENYHOROD

Szkic

ZVENIGOROD

Sketch

ЛЬВІВ · ВИДАВНИЦТВО «КАМЕНЯР» · 1987

ББК 26.890(2Ук-4Лві)я2
С24

КРАЕВЕДЧЕСКИЙ ОЧЕРК
ДОКТОРА ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК И. К. СВЕШНИКОВА
О СЕЛЕ ЗВЕНИГОРОД НА ЛЬВОВЩИНЕ,
КОТОРОЕ ЗАНЕСЕНО
В ГОСУДАРСТВЕННЫЕ РЕГИСТРАЦИОННЫЕ СПИСКИ
КАК ВСЕСОЮЗНОГО ЗНАЧЕНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ
И ИСТОРИЧЕСКИЙ ПАМЯТНИК
ВРЕМЕН ДРЕВНЕРУССКОГО ГОСУДАРСТВА

Рецензенты:
В. О. ГОРБИК, О. І. ЛУГОВА, О. П. МОЦЯ

На обкладинці: різьба по кості. XII ст.
На обложке: резьба по кости. XII в.
Na okładce: rzeźba w kości. XII w.
On the cover: ivory carving, 12th century

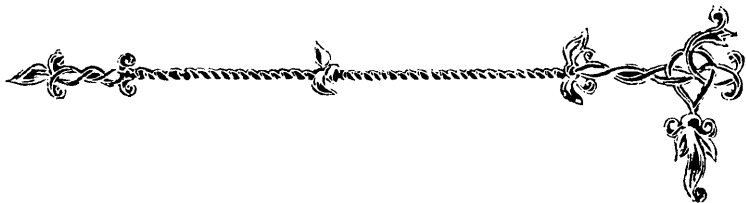
Свешніков І. К.
С24 Звенигород: Краєзнав. нарис.— Львів: Каменяр, 1987.— 48 с., 8 арк. іл.

Краєзнавчий нарис доктора історичних наук І. К. Свешнікова про село Звенигород на Львівщині, яке занесено в державні реєстраційні списки як всесоюзного значення археологічну та історичну пам'ятку часів Давньоруської держави.

С 1905040000-047
М214(04)-87 30.87

ББК 26.890(2Ук-4Лві)я2
91(С2Лві)

© Видавництво «Каменяр», 1987

Кожен, хто проїжджає шосейною дорогою Львів—Бібрка, десь на двадцятому кілометрі від Львова зверне увагу на велику рівнину (її площа близько 10 тис. га), яка розкинулася в основі дуги великої підкови узгір'їв. Ліворуч простяглася Пліхівська височина, що розпочинає ланцюг підвищень Грядового Побужжя. Тут розташувались будинки села із старовинною давньоруською назвою Шоломня. Внизу — село Водники, дорога до якого спускається від траси хвилястим серпантинном. Направо, під горою Макітрою, — село Гринів (чи не давньоруський Гриднів?). Правий бік підкови утворюють Гологори — частина Гологоро-Кременецького кряжа.

Під самими Гологороми розмістились села Підгородище із залишками двох давньоруських городищ та Романів, на північному сході — село з давньоруською назвою — Городиславичі, а на рівнині недалеко від Гологорів — Коцурів. У центрі цієї мальовничої долини — населений пункт Звенигород.

Давньоруські літописці згадують його на сторінках своїх хронік 15 разів. Під стінами Звенигорода не раз вирішувалась доля Південно-Західної Русі, що була постійним об'єктом зазіхань з боку угорських та польських феодалів. Археологічними розкопками, які проводяться тут з 1953 р., стверджено: Звенигород, розташований на західних рубежах Русі, за своїм характером був типовим давньоруським містом і становив невід'ємну частину Давньої Русі.

З ГЛИБИНИ ТИСЯЧОЛІТЬ

Рівнина, на якій розташований Звенигород, утворена льодовиком понад 12 тисяч років тому. Тоді ж виникла й водна система одного з лівобережних допливів Західного Буга — річки Білки, яка на широкій заплаві від Пліхівської височини до Гологорів протягом тисячоліть багато разів міняла своє річище, петляючи між горбками, розливаючись у стави та озера, заболочуючи окремі ділянки. Людина кам'яної доби, шукаючи сухих і безпечних місць для своїх осель, опанувала горбки, що підвищувались над заболоченою місцевістю. Сліди людських поселень збереглися в урочищах Великій, Гоева Гора, Острови поблизу Звенигорода та в селах Гончарі і Підгородище. У цих місцях знаходять знаряддя старокам'яної доби (понад 20—10 тисяч років тому) і кістки тварин, на яких полювала людина, а в урочищі Гоева Гора археологічними розкопками у 1953 р. досліджено могильник ранньоземлеробських племен III тисячоліття до н. е.

Протягом усіх наступних епох людське життя не припинялось на цій рівнині. Археологічними розкопками у 1950-х роках тут виявлено могильники землеробсько-скотарських племен бронзової доби II тисячоліття до н. е., поселення ранньозалізної доби початку I тисячоліття до н. е., численні пам'ятки перших століть н. е., коли складався великий масив ранньослов'янських племен, а територія на північ від Карпат була зоною взаємних контактів населення східного і західного походження та районом проникання дакійських племен з півдня. Завойовницькі походи римлян на розташовану на південь від Карпат Дакію у I ст. до н. е.— I ст. н. е. змушували частину населення цієї країни переходити через Карпати й оселятися на родючих землях Західного Поділля та вступати у взаємини з місцевими племенами слов'янського походження. Пам'ятки цих племен вивчались археологами у Гриневі, Черепині, Чижикові, Водниках і Звенигороді. Розкопки на Гринівському і Звенигородському могильниках свідчать про тісні зв'язки ранньослов'янського і дакійського на-

селення. Там же знайдено і численні предмети римського походження, привезені з наддунайських римських провінцій, з якими мало контакти населення Прикарпаття.

Поруч із рядовими похованнями з порівняно бідним інвентарем (посуд, побутові речі, предмети озброєння) на згаданих могильниках виявлено поховання представників родової верхівки. У Звенигороді на могильнику в урочищі Гоева Гора у 1954 р. відкрито поховання знатної дакійської жінки з бронзовими застібками (фібулами) римського типу на плечах, рештками коробочки з рожевими і коричневими рум'янами біля ліктя, глиняною мискою, бронзовою голкою та металевим дзеркальцем поблизу голови. Дзеркальце, виготовлене з високоякісного сплаву на срібній основі, пролежавши майже 2000 років у землі, навіть не почорніло.

Очевидно, про зв'язки з римськими провінціями свідчать доволі часті у Звенигороді знахідки римських керамічних виробів та монет — срібних динаріїв. Важко сказати, чи ці речі потрапляли сюди в результаті торгівлі, чи були подаровані вождям сусідніх «варварських» племен, щоб уникнути їх нападів на прикордонні землі імперії. А може, це трофеї місцевого населення, здобуті під час походів на римлян (в одному похованні Звенигородського могильника знайдено меч, мабуть, здобутий у військовій сутичці з римським легіонером)?

У VII—VIII ст., напередодні формування Давньоруської держави, долину річки Білки заселяли бужани, тісно споріднені з іншими східнослов'янськими племенами. Поширення і поглиблення зв'язків усередині великого масиву східнослов'янських племен та значний розвиток економіки у VIII—IX ст. привели до об'єднання племен і виникнення нового суспільно-політичного утворення — Давньоруської держави з центром у Києві, в яку, як невід'ємні складові частини, у IX—X ст. увійшли також землі бужан та їх південних сусідів — тиверців.

ГОРТАЮЧИ СТОРІНКИ ЛІТОПИСІВ

Точна дата заснування Звенигорода невідома. Мабуть, місто розвинулось поступово в X ст. з уже існуючого тут одного з племінних центрів бужан, де розвивались і вдосконалювались ремесла, осідали купці, куди надходила даннина з навколишніх поселень. Родючі землі, природні багатства, зокрема велика кількість болотної залізної руди, добре захищене річкою Білкою й болотами місце, розташоване на схрещенні шляхів, що вели від Володимира-Волинського до Галича і землі Угорської та від Києва до Перемишля й землі Лядської, — усе це сприяло швидкому розвитку ремесел і торгівлі. Відомо, що в XI ст. Звенигород належав до багатих давньоруських міст, за володіння яким розпочинається боротьба між сусідніми князями. Епізод цієї боротьби привернув до себе увагу всієї Давньої Русі й рукою монаха Києво-Печерського монастиря Нестора-літописця був занесений у перший давньоруський літопис «Повість временних літ». На жаль, літопис дійшов до нас у пізніших списках, між якими існують незначні розбіжності у датуванні подій. Так, у Лаврентіївському списку перша згадка про Звенигород датована 1086 р., а в Іпатіївському — 1087 р.

...Осінній день 22 листопада 1087 (1086?) р. у Звенигороді не відрізнявся від інших. Місто жило своїм життям, а воїни без поспіху обходили міські вали, піднімалися на вежі, пильно оглядаючи широку засніжену рівнину. Зауважили, що з півночі до міста наближалась група людей. Попереду, верхи на конях, їхали князівські отроки Радко, Войкина та інші, за ними на саях — володимиро-волинський князь Ярополк. Лише 6 років володів він одержаним від великого князя київського Всеволода містом Володимиром, як ним заволоділи перемиські князі Ростиславичі. Повернувшись з допомогою князя чернігівського Володимира у свою вотчину, він задумав похід проти Всеволода. Та у цій боротьбі з великим князем київським довелось втратити Лучеськ (Луцьк) і Володимир, а

самому рятуватись втечею у землю Лядську. Дружина його та мати і все захоплене майно були відвезені у Київ.

Повернувшись із землі Лядської, схилювся Ярополк перед волею князя київського, попросив у нього прощення і, звільнивши з полону дружину і матір, одержав знову Володимир на княжіння, де, за висловом літописця, «пересидів мало днів». Тепер їхав у Звенигород, маючи якісь свої плани. Однак ця поїздка Ярополка не подобалась Рюрику, князю перемиському. Скориставшись неуважністю отроків, до саней князя наблизився вершник на ім'я Нерядець. Блискавичним рухом він вихопив з піхов шаблю, вдарив Ярополка і кинувся тікати до Рюрика у Перемишль. Ярополк, вихопивши із свого тіла шаблю, крикнув: «Ох, той мене ворог убив!» — і знепритомнів. Ніхто не переслідував Нерядця: отроки кинулись до пораненого князя, «взяли його наперед себе на коней» і з-під Звенигорода повернули назад на Володимир. Через короткий час Ярополк помер. Вартові воїни на звенигородській вежі бачили, як група вершників, а за ними порожні сани почали віддалятися у північному напрямку, а на обрії видно було вершника, який щодуху мчав на захід.

Після вбивства Ярополка Звенигород підпав під владу перемиських Ростиславичів. Ці князі постійно нападали на землі сусідів, і скарги на них змусили Всеволода у 1088 р. рушити з київськими, чернігівськими і переяславськими військами проти Ростиславичів. Прибувши у Звенигород, Всеволод викликав сюди Ростиславичів. Перемиські володарі підкорились Всеволодові і у Звенигороді уклали з ним мир.

На початку XII ст. Звенигородом володів перемиський князь Володар, який, вмираючи, у 1124 р. заповів молодшому сину Ростиславу Перемишль, а Звенигород — Володимиркові, батькові майбутнього галицького князя Ярослава Осмомисла. Володимирко заснував тут столицю удільного князівства.

У першій половині XII ст. давньоруські ремісники почали виготовляти продукцію для збуту на ринку. У Звенигороді цьому сприяла й діяльність Володимирка, який, розширяючи кордони свого князівства, приєднував до нього сусідні зем-

ді, збільшував внутрішній ринок. Розвивались торговельні зв'язки, зростало політичне і економічне значення міста. Через Звенигород проходили обози з товарами з різних давньоруських і іноземних міст, тут осідали приїжджі ремісники, вдосконалювалися виробы місцевих майстрів. У князівську скарбницю пливли чималі данини з навколишніх сіл і міст, прибутки від ремесел і торгівлі. Очевидно, за Володимирка з'явились у Звенигороді й кам'яні монументальні споруди — храм і палац XII ст., рештки яких відкрито під час розкопок городища у 1965—1972 рр. До цього ж часу відноситься й побудова дерев'яної П'ятницької церкви на торговельному майдані, залишки якої досліджено у 1977—1978 рр.

Археологічними розвідками стверджено також існування давньоруської церкви у східній частині сьогоденного села Звенигорода та монастирів в урочищах Острови і Під Пліховом неподалік Звенигорода. Церква, як ідеологічний помічник князя, в Давній Русі завжди користувалась його опікою. Не виключено, отже, що й ці монастирі були засновані Володимирком.

Жадоба Володимирка до влади й багатства стала причиною ворожнечі між ним та іншими князями. Навіть його рідний брат Ростислав мав підстави скаржитися великому князю київському, що, мовляв, Володимирко захопив Перемишль та Белз і, всупереч батьківському заповіту, не хоче повернути їх брату. Врешті, зібравши військо, Ростислав рушив проти Володимирка. Останній закликав на допомогу угрів, а коли війська Ростислава у 1126 р. стали наближатися до Звенигорода, доручив оборону міста воєводі, а сам з княгинею і дітьми поїхав до свого тестя — угорського короля — просити допомоги. Війська Ростислава оточили місто й намагались його здобути. Але Звенигород був добре укріплений. З півдня й сходу його захищали два рукави річки Білки, з заходу й півночі — глибокі рови, потужні вали з частоколами та системою оборонних дерев'яних веж, з яких лучники разили ворогів стрілами. Міст і ворота охороняли

дві вежі. До того ж у Звенигороді знаходилося три тисячі руських і угорських воїнів. Воевода Володимирка вдалою виласкою розбив військо Ростислава і змусив його відступити.

Після смерті Ростислава (мабуть, у 1126 р.) Володимирко знову приєднав Перемишське князівство до Звенигородського, а коли у Галичі в 1141 р. помер князь Іван Васильович (двоюрідний брат Володимирка), включив до своїх володінь також Тереховельську та Галицьку землі. Таким чином, західні кордони Звенигородського князівства доходили до р. Віслоку (тепер — територія ПНР), східні — до Ушиці (тепер Хмельницької області), північні сягали за Белз (тепер Львівська область), південні — Карпат.

У 1144 р. Володимирко переносить столицю князівства у Галич — місто більш віддалене від кордонів інших князівств, багате солеварними промислами. Впевнений у своїй могутності, Володимирко починає домагатись від великого князя київського Всеволода Ольговича міста Володимира-Волинського, де князував його син, спровоковує війну з Всеволодом, повертаючи йому текст укладеного раніше мирного договору.

Добре підготувався Всеволод до походу на Володимирку: зібрав усі свої полки, війська братів і племінників, покликав на допомогу польського князя Владислава II. Володимирку тесть надіслав на підтримку угорські полки. Всеволод йшов на Тереховль і вздовж Гологорів посувався на захід. Володимирко, шукаючи більш безпечного місця, відступив до Звенигорода.

...Блімає тьмяним світлом воскова свічка. Освітлює лист пергаменту на столі, руку та лице літнього ченця-літописця. Чорна тінь від його сивої голови падає на стіну монастирської келії. Тиша, аж дзвенить у вухах... Рівними рядками на пергамент лягають слова розповіді про події в далекому від Києва Звенигороді. З лаконічних записів вимальовується яскрава картина, що переносить нас, далеких нащадків, над річку Білку, і ми наче стаємо свідками подій 1144 р. Літописець, здається, бачить і темно-зелені схили Гологорів, і світліші тони болотної рослинності, і широку сріблясту стрічку

Білки, і різнобарвні стяги військ Всеволода за річкою, і полки Володимирка, які зійшли з гір і стоять на оболоні перед міськими укріпленнями. Чи бачив це на власні очі? Чи, може, чув розповідь учасника тих подій? Невідомо. Але літописець так докладно описує топографію Звенигорода, його околиць та розташування військ, що й сьогодні можемо вписати ці події у місцевість.

Всеволод затримався на лівому березі Білки, деś поблизу Городиславичів. Військо Володимирка стояло, мабуть, за річкою, між Звенигородом і теперішнім селом Романів на оточеному болотами сухому півострові. Місце тісне, непридатне для бою. На це й розраховував Володимирко. Зрозумів Всеволод тактику Володимирка і вирішив застосувати обхідний маневр. Він наказав своєму війську будувати гаті на річці і наступного дня перевів його до підніжжя Гологорів. Різнобарвною масою вкрили воїни Всеволода узгір'я, оточивши підковою звенигородську долину і відрізавши шляхи на Галич і Перемишль (теперішні дороги на Бібрку і Львів), однак наступати не спішили. Зрозуміли галицькі полки Володимирка небезпеку: «Ми тут стоїмо, а там наших жінок заберуть у полон». Бачачи безвихідність свого становища, Володимирко вирішив миритися з Всеволодом і почав шукати союзника серед найближчого оточення князя київського. Через своїх людей передав він князю чернігівському Ігорю Ольговичу, брату Всеволода: «Якщо помириш мене із Всеволодом, то після його смерті допоможу тобі оволодіти Києвом».

Не без труднощів вдалось Ігореві схилити брата до миру з Володимирком. Князі з'їхались (мабуть, на полі на схід від Звенигорода), домовились про мир. Володимирко заплатив «за труди» Всеволодові 1400 гривень (близько 224 кг срібла). Роз'їхались по своїх столицях князі, слідом за ними потягнулись їхні дружини. Лише чорна, витоптана кінськими копитами земля та пеньки по лісах від зрубаних для побудови гаті дерев нагадували про недавні тривожні дні. Навіть гайвороння — постійний супутник військ, що кружляло над ними в надії на поживу, розлетілось по дібровах Гологорів.

Лише вода в річці вирувала білою піною над гатями, прибувала, затоплюючи береги, розливалась в озера.

1144 р., переїжджаючи у Галич, віддав Володимирко Звенигород «на кормленіє» племінникові Івану Ростиславичу, званому згодом Берладником. Але недовго князував Іван у Звенигороді. В 1145 р. галицькі бояри, незадоволені правлінням Володимирка, скориставшись його від'їздом у Тисьменицю на лови, послали у Звенигород по Івана Ростиславича і проголосили його своїм князем. Довідавшись про зраду, Володимирко повернувся з ловів і три тижні зі своєю дружиною облягав Галич. Здобувши місто, він «багатьох людей порубав, а інших покарав лихою карою» за зраду; Івану ж довелось тікати у наддунайські землі.

Не дотримав Володимирко слова, даного Всеволоду у Звенигороді, і невдовзі захопив місто Прилуки. У відповідь на це Всеволод у 1146 р. знову зібрав усіх братів, покликав свого зятя польського князя Болеслава IV і, за висловом літописця, «всіх диких половців» та рушив проти Володимирка. Як повідомляє літописець, погода не сприяла походів: докучали відлиги і дощ, воїнам довелося залишити сани і пересісти на вози. Численні полки Всеволода підійшли до Звенигорода й переправились через річку. Покинувши свої домівки, жителі пригородів шукали захисту в горі, покладаючи надію на його потужні укріплення. В перший же день війська Всеволода, спаливши всі передмістя, підступили до зовнішніх укріплень. Мабуть, з міських валів було добре видно, як половці на своїх низькорослих кониках роз'їжджали зі смолоскипами по вулицях передмість, підпалюючи дерев'яні споруди.

Настала неспокійна ніч. Довкруги міста тліли рештки передмість. Вартові на валах пильно вдивлялись у півночі, дружинники стояли напоготові. А там, за дотліваючими пожежами, горіли численні вогнища Всеволодового табору. Задумались обложені звенигородці над своєю долею. Що їм чекать? Штурм і здобуття міста, загибель або полон. Бо на другий день скликали віче і вирішили здати місто київському

князю. Та звенигородський воєвода Іван Халдієвич, довідавшись про це, наказав дружинникам схопити трьох чоловіків, які найбільш активно намовляли горожан відкрити Всеволодові ворота. За наказом воєводи їх було перерубано навпіл і скинуто з валів у кріпосний рів. Жажнулись горожани і думку піддатись залишили. А Всеволод, побачивши, що град добровільно йому не здається, вранці третього дня кинув на штурм усі свої сили. Вдалось його воїнам у трьох місцях підпалити дерев'яні міські укріплення. Але Іван Халдієвич наказав вогонь заливати водою і засипати землею. До пізнього вечора тривав бій. Всі атаки наступаючих було відбито, а Звенигород все стояв нескорений і неприступний. Минула ще одна тривожна ніч, а наступного ранку звенигородці побачили, що облогу знято, а величезне військо Всеволода рухається на північний схід, ховаючись за горбами. Звенигородці розпочали (у котрий то вже раз?) відбудову своїх знищених садиб.

В 1152 р. у Галичі несподівано помер Володимирко, засновник могутнього Галицького князівства. Вся його спадщина дісталась сину Ярославу, званому Осмомислом. До нього звертається автор «Слова о полку Ігоревім» зі словами: «Галицький Осмомисле-Ярославе, високо ти сидиш на своєму золотокованому столі... Твоя гроза по всіх землях тече!» Були у цього князя і сила, і слава, та не було згоди в сім'ї і потіхи з сина Володимира. Останній, вигнаний батьком за спробу змови проти нього, два роки прожив у Путівлі у князя Ігоря Святославича, героя «Слова о полку Ігоревім». Нарешті у 1184 р. Ігорю вдалось помирити батька з сином, і Ярослав простив Володимира, давши йому Звенигород, але наказав жити в Галичі для кращого нагляду за його діями. В 1206—1208 рр. у Звенигороді князував Роман, син новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, учасника відомого походу на половців 1185 р. Коли на галицький престол сів колишній новгородський князь Мстислав Мстиславич (Удалий), він у 1221 р. віддав Звенигород в управління боярину Судиславу.

Неспокійні були ті часи. Після смерті Ярослава Осмомисла угорські феодали не раз намагались заволодіти Галицьким князівством. У 1227 р. угорський король зайняв Звенигород. Мстислав вийшов з Галича і під Звенигородом розбив угорські війська, звільнивши Галицько-Волинське князівство від іноземних загарбників.

Востаннє Звенигород згадується у літописі в 1235 р. у зв'язку з боротьбою Михайла Чернігівського і Данила Галицького за київський престол. В цій війні війська Данила якийсь час облягали Звенигород, але оволодіти ним не змогли.

Через п'ять років чорні вісті поповзли по землі Руській: орди хана Батия сунуть зі сходу, здобувають усі городи, залишаючи на їх місці лише попіл і трупи. В грудні 1240 р. Батий здобув Київ, потім ряд інших міст і городів, зокрема Володимир-Волинський. На початку 1241 р. ординці підійшли до Звенигорода. Літопис не згадує про здобуття Звенигорода Батием, але шар попелу на городищі і людські кістяки свідчать про те, що його спіткала така ж доля, як і інші давньоруські міста. Ті звенигородці, кому пощастило врятуватись втечею, згодом повернулись на свою землю, хоч місто як таке вже перестало існувати.

Перекази про ординську навалу і здобуття Звенигорода Батием збереглись у народній пам'яті і дійшли до наших днів. Один з них був уперше записаний в Звенигороді науковою експедицією Львівського історичного музею у 1953 р.

Батий, розповідає переказ, зупинився табором на північ від міста на пагорбі (його тепер називають Бативицею). Дивився хан на велике й багате місто, а підступитись до нього не міг. Довкруги болота, і всі спроби вершників переправитись через них закінчувалися їхньою загибеллю в трясовині. Але ж десь серед боліт мусив бути шлях до міста, відомий місцевим жителям. Роз'їхались Батиеві нукери (слуги) по околиці, пограбували й знищили приміські села, а дороги до Звенигорода не знайшли. Нарешті у Гриневі, під горою Макітрою, натрапили на землянку, в якій жила старезна баба. Ходили чутки, що вона відьма і займається чаклуванням.

Називали її бабою Ягою, а вона, мабуть, і сама свого справжнього імені не пам'ятала, Спокусилась баба Яга на золото, що їй пообіцяли ординці, та й пошкандибала попереду Батиевого загону до відомої їй вдало замаскованої звенигородцями дороги до міста. Вороги увірвались у Звенигород зі сторони церкви. Вслід за першим загonom вдерлася у град хмара ординців. Завзято боронились звенигородці, встеляючи ворожим трупом все довкола, але й самі гинули у нерівному бою. Зібравши тих, хто ще залишилися живими, князь почав з боем відступати у північно-західному напрямку. Його загонів вдалось пробитись через ворожі ряди в долині, що до сьогодні носить назву Пробій, та відступити до Пліхова. Сам князь, влучений ворожою стрілою, загинув.

Місто ще палало, а баба Яга йшла до Батиевого темника по обіцяне золото. З люттю дивились ординці на місто, за яке заплатили життям величезної кількості воїнів. Тож з Ягою і говорити не захотіли: схопили стару та й кинули в трясовиння.

Слід визнати, що легенда має реальну основу. Саме з боку Бативиці й підійшли ординці. На цьому горбі справді було найзручніше розташувати табір, та й місто звідси було видно як на долоні. Дорога в Звенигород йшла з південного сходу через урочище, яке донині називається Замосточчя, а міст і ворота дійсно знаходились недалеко від церкви. Захисники Звенигорода після битви справді могли вийти з протилежного боку міста на болото Пробій і лише їм відомими стежками через трясовиння відступити до Пліхова, а вороги, не знаючи місцевості, не змогли кинути на їх переслідування всі свої сили.

МІСТО ПІД ЗЕМЛЕЮ

Безцінні, хоч і скупі, літописні повідомлення про давньоруський Звенигород. Їх достовірність підтверджується порівнянням опису окремих подій з оточуючим Звенигород ланд-

шафтом і результатами археологічних досліджень. Тому кожний рядок лаконічного запису літописця, доповнений археологічними матеріалами, дає можливість прочитати одну за одною сторінки історії цього визначного міста Південно-Західної Русі. І хоч літописи здебільшого розповідають про епізоди боротьби давньоруських князів між собою, вони одночасно свідчать про тісний зв'язок Звенигородського князівства з усією Давньою Руссю, невід'ємною частиною якої воно було. Проте письмові джерела не розкривають буденного життя рядових звенигородців — творців матеріальних благ і культури наших предків. Цю прогалину значною мірою заповнили дані археологічних розкопок, розпочатих у Звенигороді Львівським історичним музеєм у 1953 р.

На початку 50-х років про історичне минуле Звенигорода нагадували лише рештки сильно знівельованих валів, що оточують площу близько 12 га, людські кістки, які то там, то тут викопувались на території села, випадково знайдені в різних місцях давньоруські металеві, кам'яні й кістяні речі та череп'я посуду. Вісім віків земля берегла свою таємницю. Розкопки розпочались на двох давно забутих звенигородцями кладовищах в урочищах Гоева Гора і Загуменки. Протягом трьох сезонів тут було досліджено 76 поховань. Срібні й бронзові персні та сережки, знайдені у жіночих похованнях, дозволяють датувати ці кладовища XI—XII ст., тобто часом найбільшого розквіту давньоруського Звенигорода. Було встановлено, що переважна більшість звенигородців вмирала у віці 20—35 років, і лише одиниці доживали до 60 років. Вражає й велика дитяча смертність: майже 44 проценти із досліджених поховань належали дітям віком від 7 до 12 років. Причиною цього були, очевидно, погані санітарні й побутові умови, в яких жили звенигородці, та низький рівень ранньосередньовічної медицини.

Але найбільше приваблювало археологів городище — оточене валами місце літописного міста, на жаль, пошкоджене земляними роботами XVIII ст. і 40—50-х рр. нашого століття, коли було знівельовано оборонні вали. Все ж археологи

вірили: щось повинно було тут залишитися від колишнього міста Звенигорода.

У північно-східній частині городища в 1954—1955 рр. виявлено сліди двох заглиблених у ґрунт будинків — напівземлянок неправильної овальної форми. Дерев'яні стіни і дахи цих споруд не збереглися, а їх площа визначалась лише за контурами заглиблень, рештками глиняних печей і земляними сходинками в місцях входу у споруди. Велика кількість кістяних виробів і заготівок, відходів виробництва та залізних знарядь для обробки кістки і рогу, знайдена у цих напівземлянках, дозволяє встановити, що це були житла і майстерні давньоруських ремісників-косторізів, виробами яких славилась Давня Русь. Серед знахідок — оздоблені накладки дерев'яних скриньок, руків'їв ножів, гребінець, заготівки для ложки і кістена (бойової гири).

Подібні вироби знаходили у багатьох давньоруських містах, але майстерні косторізів на території Південно-Західної Русі було виявлено вперше.

Розкопками наступних років на городищі досліджено ще 16 напівземлянок, 4 наземні житла, ряд печей та господарських ям. Найвизначніше відкриття було зроблене в 1965—1972 рр. О. О. Ратичем (експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР та Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури). В центральній частині давнього міста виявлено залишки двох монументальних кам'яних споруд XII ст. — церкви і світської будівлі. Від храму збереглися рештки фундаментів і основи кам'яних стовпів, що свідчать про існування тут у давньоруські часи однокупольної чотиристовпної споруди розміром $10,6 \times 12,5$ м з прямокутною прибудовою (можливо, усипальною) до південно-західної частини зовнішньої стіни. На північний схід від храму відкрито рештки великої ($20,3 \times 24,5$ м) кам'яної будівлі з чотирьох приміщень. Розміри споруди та знайдені на її площі глиняні полив'яні декоративні плитки і ряд мистецьких виробів (орнаментований кістяний гребінь, скарб скляних браслетів, бронзовий хрест з перегородчастою

емаллю дозволили висловити припущення, що виявлений будинок був князівським палацом.

Багато таємниць ще зберігає Звенигородське городище.

Майже усі відомі нам давньоруські міста складались з трьох основних частин: фортеці з системою укріплень — так званого дитинця, окольного города, оточеного валами і ровами, та пригородів — основного місця проживання ремісників. Гóрод з дитинцем (обгороджена частина міста) та незахищені укріпленнями пригороди були основними компонентами давньоруського міста. Проте земляні роботи XVIII ст. настільки змінили конфігурацію Звенигородського городища, що місце дитинця довго не вдавалось визначити. Розкопками 1985 і 1986 рр. вдалось встановити, що пагорб у південно-західній частині городища є природним підвищенням, верхній шар ґрунту якого було знято у XVIII ст. У західній частині пагорба відкрито сліди давньоруського валу, який з цього боку захищав дитинець. У валі виявлено рештки оборонних дерев'яних конструкцій (городень), а з його внутрішнього боку — сліди житлових приміщень.

Так, загадка, що досі хвилювала дослідників, вже наближається до свого розв'язання.

За західним валом городища знаходився невеликий пригород площею до 3 га. Це урочище, відоме під назвою Загородище, в давнину було оточене рукавами річки Білки і непрохідними болотами урочища Пробій. Розкопками, що проведені тут у 50-х роках та в 1981 р., відкрито культурний шар і рештки двох залізоплавильних горнів XIII ст., частину садиби шевця XI ст., майстерню ремісника-бронзоливарника початку XII ст., а на низовині в заплаві лівого берега старого річища Білки — багато людських кістяків. Скелети дорослих чоловіків лежали під тонким шаром задернованого торфу, що свідчить про те, що люди, які знайшли тут свою смерть, не були поховані, а їх розкидані по низовині тіла лише незначно заглибились у вологий ґрунт. Загиблі мали закладені за спину руки (мабуть, були зв'язані), осторонь лежали відрубані голови. Очевидно, тут у 1241 р. ординці

стратили групу полонених. Те, що розправа здійснювалась за межами міських укріплень, дозволяє припускати, що вона відбулась ще до оволодіння ворогом міста і проводилась на пострах обложеним, які не хотіли піддатись. Хто ж ці загиблі? Може, жителі пригородів Звенигорода, навколишніх сіл чи захоплені в полон, виснажені довгими пішими переходами горожани інших давньоруських міст — Володимира, Пліснеська, Теребовлі, Бужеська (Буська)?

Інший звенигородський пригород знаходився в урочищі П'ятницькому. Кам'яний хрест, що стоїть тут, мабуть, ще з XIII ст., позначає місце церкви Параскеви-П'ятниці, яка в Давній Русі вважалась опікункою торгівлі. Тому присвячені їй храми завжди будувались на торговельних майданах. Розкопками 1977—1978 рр. тут було відкрито рештки цієї дерев'яної церкви XII ст., спаленої, ймовірно, у 1241 р. ординцями. Вдалось встановити, що будівля складалась із трьох зрубів. Це була прямокутна споруда з внутрішніми розмірами 6,5×9,25 м і вівтарем розміром 3,5×5,1 м. Долівка церкви була покрита різноколірними глиняними полив'яними плитками, що в центрі споруди, під банею, були укладені в коло — так званий омфалій. Викладка з плиток збереглась лише фрагментарно. Під кам'яною плитою в південній частині бабинця виявлено поховання чоловіка — можливо, особи, причетної до побудови храму. Знайдено також рідкісний зразок давньоруського мистецтва — частину потрійної кам'яної іконки, так званого триптиха, із зображенням двох апостолів, яка своїм стилем нагадує візантійське мистецтво. Ця іконка виготовлена з рожевого каменю (шиферу), родовища якого знаходяться в околицях м. Овруча на Житомирщині.

Тиша панує сьогодні в урочищі П'ятницькому. Тут посеред городини височить старовинний кам'яний хрест, що позначає центр давньоруської торговельної площі. В давнину тут вирувало життя: сюди прибували навантажені крамом вози з Києва, Володимира, з далеких західноєвропейських міст. Різнобарвний натовп купців різними мовами захвалював свої товари. Поміж возами — юрби покупців. Тут і жителі близь-

ких сіл, і ремісники, і воїни-дружинники в опанчах, і князівські тіуни, і парубки, і громадки дівчат, а осторонь — старці, волхви-гадуни, ченці... Хто приходив сюди купити потрібну річ, хто прицінитись або просто подивитись, хто випросити милостиню.

Ось уже п'ять сезонів ведуть роботи археологи Львівського Інституту суспільних наук АН УРСР на північно-східному пригороді давньоруського Звенигорода. Поволі, наче з небуття, проступає силует давньоруського міста. Віками ходили звенигородці по цій землі, косили траву, пасли худобу. Ні в кого й гадки не було, що під ногами простяглись колишні вулиці, стоять рядами залишки будинків предків, лежать покинуті ними речі. І ось завдяки праці археологів від нашарувань землі поступово розчищається один з кварталів стародавнього міста.

Звенигородський пригород — унікальна археологічна пам'ятка. Торф'яний ґрунт виявився тим середовищем, в якому законсервувались вироби з органічних речовин — дерева і шкіри, що в умовах «сухого» ґрунту, як правило, повністю розкладаються. Цією особливістю Звенигород, мабуть, завдячує гаті на Білці, побудованій у 1144 р., що підняла рівень води в річці й викликала процес заболочування її берегів, у тому числі й території пригорода. Лише в декількох містах СРСР археологам вдалось вийти на давньоруські шари з залишками дерев'яного будівництва, знайти тогочасні дерев'яні й шкіряні речі і навіть залишки тканин. Широко відомі розкопки стародавнього Новгород, які розкрили цілі квартали цього давньоруського міста, дали величезну кількість побутових речей, виробів мистецтва, письмових документів на бересті. Подібні відкриття були зроблені у Пскові та ще кількох містах колишньої Північної Русі, у Бресті, Полоцьку, Києві. Частину замощеної деревом вулиці і сліди дерев'яних споруд нещодавно виявлено у Белзі на Львівщині. Але Новгород, Псков, Київ — це сучасні густо забудовані міста, і археологам для виходу на давньоруський горизонт доводиться пробиватись через шари поселень, вести розкопки

на глибині від 5 до 12 м. У Звенигороді культурний шар XII ст. залягає на глибині всього 70—80 см, а вся площа пригорода (близько 10 га) після середини XII ст. ніколи більше не забудовувалась.

Крім відкритих у Звенигороді дерев'яних споруд, аналогії яким виявлено у Новгороді, Києві та інших містах, тут знайдено поки що єдині на території колишньої Південної Русі зразки взуття, численні дерев'яні речі — бондарські вироби, макогони, веретено, ложки, черпаки, виточені на токарному верстаті миски, чаші, тарілки, дитячі іграшки. Ці речі дуже подібні до знахідок з міст Північної Русі. Такі ж, приміром, черевики, інколи розшиті червоними вовняними нитками, носили у XII ст. в Новгороді. Там користувались таким же, як і в Звенигороді, дерев'яним посудом, а новгородські хлопчики так само бавились дерев'яними мечами й заганяли в ямку дерев'яні кулі «мазло». Цікаво, що ця розповсюджена, мабуть, у всій Давній Русі гра існує ще у карпатських районах Львівщини.

Унікальні дві сопілки, виготовлені з бузини. Про існування у Давній Русі цього музичного інструменту ми знали лише з фресок у Софії Київській, на яких зображені скоморохи з сопілками в руках.

Звенигородський ґрунт зберіг також багато ботанічних решток — лісові й волоські горіхи, кісточки черешні, сливи й персика, зерно пшениці, проса, насіння огірків, бука й будяка. Щілини між колодами в стінах споруд заповнені болотним мохом, а під корою колоди явора збереглася грибниця опеньків.

У давньому Звенигороді жили й працювали ремісники різних професій. Археологами знайдено вироби гончарів, ковалів, бронзоливарників, теслярів, майстрів по обробці каменю, кістки й дерева, шевців, ювелірів. Про діяльність звенигородських ювелірів свідчать матеріали майстерні, частково дослідженої на пригороді у 1986 р. Тут виявлено велику кількість готових і ще не викінчених бурштинових, металевих і скляних прикрас — намистин, перснів, браслетів, підвісок,

у тому числі цілий і фрагментований бурштиновий медальйон. В середині одного збереглася унікальна живописна іконка-мініатюра XII ст., виконана на металевій пластинці. Знахідки грудок мінеральної фарби — кіноварі, вохри, вівіаніту та глиняних посудин, в яких давньоруські художники розтирали фарби, свідчать про те, що у Звенигороді серед місцевих ремісників були живописці.

Переважна більшість виявлених у Звенигороді речей має аналоги серед археологічних знахідок з інших давньоруських міст — Галича, Пліснеська, Белза, Судової Вишні на Львівщині, Дорогобужа і Пересопниці на Ровенщині, Володимира-Волинського, а також Василева на Буковині, Києва, Бреста, Новогрудка й Полоцька у Білорусії, Новгорода, Пскова, Смоленська, Рязані та інших міст Північної Русі. На хрестиках, бурштиновій прикрасі та глиняних посудинах є написи давньоруським алфавітом.

Тісні зв'язки Звенигорода з іншими давньоруськими містами підтверджують також знахідки свинцевих підвісних печаток, якими в Давній Русі скріплювались важливі документи. В різних місцях у Звенигороді було виявлено сім таких печаток. Вони датуються кінцем XI — початком XII ст. Спеціалістам вдалось встановити, що це печатки князя Василька Теребовльського, митрополита київського Костянтина, князя теребовльського і галицького Івана Васильковича.

На матеріалах розкопок можна простежити й торговельні зв'язки Звенигорода з іншими князівствами та навіть з доволі віддаленими країнами. Так, скляні вироби — посуд, браслети, персні, намиста, а також характерні глиняні корчаги завозились сюди з Києва. Деяка кількість скляних посудин і прикрас потрапляла з візантійських, німецьких та французьких майстерень. Мабуть, із західноєвропейських копалень завозився свинець, що використовувався для покриття дахів кам'яних споруд та в ювелірній справі. У 1986 р. на Звенигородському городищі викопано брусок свинцю так званої товарної форми вагою 9 кг. Імпортованими з візантійських міст, в основному з Херсонеса, є численні амфори, в яких

завозили з півдня вино й олію. Персики (можливо, засушені) привозили, ймовірно, з території Молдавії. На місці одного з будинків знайдено бронзову застібку одягу прибалтійського типу, в іншому — кам'яний хрестик із скандинавським рунічним написом, мабуть, ім'ям власника. Повну, як досі, відсутність виробів ремісників сусідньої Давньопольської держави слід, очевидно, пояснити складними політичними відносинами, що в XI—XIII ст. існували на західних рубежах Русі. Літописи того часу неодноразово згадують про походи Ростиславичів на польські землі та польських князів на землі Звенигородського, а потім Галицького князівств, отже, про торгівлю між ними не могло бути й мови.

Від колишніх міських укріплень через пригород з півдня на північ пролягає мощена деревом вулиця 5,1 м завширшки, розкрита на відтинку 70 м. Вона складається з покладених вздовж її країв і середньої лінії дубових колод, перекритих поперечним настилом з плах. Від довгого перебування у вологому ґрунті дуб почорнів, став «мореним» і дуже твердим. Настил з плах зберігся гірше, адже він знаходиться на глибині всього 70—80 см. Обстеженням встановлено, що через якийсь час після побудови дорога почала заглиблюватись у м'який болотний ґрунт, і тому її перекрили ще одним шаром такої ж дерев'яної конструкції.

Ботаніки з Львівського лісотехнічного інституту під керівництвом професора В. Г. Коліщука, користуючись сучасними методами визначення хронології викопної деревини, ствердили, що дерево нижнього горизонту було зрубано у 1110 р., верхнього — через 27 років. Можна припустити існування двостороннього руху на цій давній вулиці: колоди, що лежать вздовж її середньої лінії, розділяють її на дві рівні половини. Вм'ятини на залишках поперечного перекриття є, ймовірно, коліями возів, що проїжджали тут понад 800 років тому. У південній частині розкопу частково розкрито бічну дорогу, яка йде перпендикулярно до основної. Вона була мощена обрізками колод, дошками, кусками каміння. Вздовж її краю простежено залишки плетеного з хмизу тину.

Обабіч основної дороги, на відстані 1 м від неї, збереглися рештки дерев'яних будинків, що знаходились на відстані близько півтора метра один від одного. Таку густоту забудови можна пояснити бажанням жителів пригорода максимально використати всю його корисну площу, мабуть, обмежену лінією зовнішньої огорожі. Рештки подвійної виплетеної з хмизу стіни, що відмежовувала західний край забудованої площі пригорода від сусідньої низовини, виявлено під час розкопок 1986 р. Такий тип зовнішньої огорожі оселі на Західному Поділлі називають «острог». Видно, не випадково літописець згадує, що у 1146 р. київський князь Всеволод зі своїм військом «поиде к городу и пожогша около его от острог первый день» (підійшов до міста і в перший день спалив усе довкола нього від острога). Ця пожежа не була єдиною в історії звенигородського пригорода. Результати археологічних досліджень дають підстави твердити, що місто горіло декілька разів. Після чергової пожежі звенигородці на місцях спалених будинків споруджували нові, але вже більші за розмірами. Виявлено три будівельні горизонти, тобто три періоди забудови пригорода. Найдавніші будинки тут споруджені, мабуть, наприкінці XI ст. Територія пригорода в цей період була ще мало забудована: відкрито лише два житлові будинки, загін для худоби й плетений з хмизу хлів.

Близько 1110 р. (встановлено спеціальними аналізами деревини) пригород забудовано вдруге. До цього будівельного горизонту належать чотири досліджені житлові будинки і хлів. Один з будинків стояв поблизу схрещення основної і бічної вулиць. Це була невелика одноповерхова споруда (3,6×4,25 м), від якої збереглися лише нижні дубові колоди стін, оточені глиняною призьбою. З південного боку будинку поблизу одного з її кутів виявлено залишки тину з перелазом. Велика соснова колода біля входу служила східцем. Через вісім з половиною сторіч переступаємо поріг колишньої хати. Праворуч — рештки великої глиняної печі, від якої збереглися черинь і основа стінок купола. Долівка цієї частини житла — глиняна, в другій половині хати підлога з

сильно обпалених пожежею дощок. Тут знайдено череп'я глиняного посуду, обгорілі дерев'яні миски, шкаралупу курячих яєць, лісові горішки, грудки природної фарби — кіноварі, а в куточку хати — віник з березового пруття. За 7 м на схід від будинку знаходився хлів легкої конструкції площею близько 16,5 кв. м. Після пожежі рештки описаних споруд присипано землею і на їх місці близько 1137 р. споруджено будівлі верхнього горизонту.

Більшість жител звенигородського пригорода була зрубними будинками, стіни яких складалися з горизонтальних дубових або соснових колод. Були й такі, в яких зруб закінчувався на двох-трьох рядах колод, а каркаси вищої частини стін становили дерев'яні стовпи з вертикально поставленими між ними півколодами. Цей давньоруський архітектурний прийом зберігся в окремих районах Західного Поділля до наших днів. Із досліджених будинків п'ять були двоповерховими, а житлові приміщення у них знаходилися на обох поверхах або лише на другому ярусі над коморою — приміщенням господарського призначення першого поверху. Такий тип житлового будівництва, розповсюджений, мабуть, на всій території Давньої Русі, існує і сьогодні у північних районах РРФСР. Вдалось встановити, що дахи звенигородських будинків були двосхилими, критими драницями, причілки інколи оздоблені вирізаними з дерева прикрасами, вікна орнаментовані зубчастою різьбою.

*Пам'ятник Слави у Звенигороді
та будівля нової школи-десятирічки*

*Памятник славы в Звенигороде
и здание новой школы-десятилетки*

*Pomnik Chwały w Zwenyhorodzie
oraz nowa szkoła średnia*

*Monument of Glory in Zvenigorod
and the building of a new secondary school*

Сторінка Радзивилівського літопису
із згадкою про Звенигород (1087 р.)

*

Страница Радзивилловской летописи
с упоминанием о Звенигороде (1087 г.)

*

Stronica Latopisu Radziwiłowskiego
ze wzmianką o Zwenyhorodzie (1087 r.)

*

Page from the Radziwiłł Chronicle
with a record of Zvenigorod (1087)

въ мѣстѣхъ гдѣ половецкѣхъ и прѣсѣдѣхъ мѣстѣхъ
и нѣкогда въ мѣстѣхъ гдѣ половецкѣхъ и прѣсѣдѣхъ мѣстѣхъ
и нѣкогда въ мѣстѣхъ гдѣ половецкѣхъ и прѣсѣдѣхъ мѣстѣхъ
и нѣкогда въ мѣстѣхъ гдѣ половецкѣхъ и прѣсѣдѣхъ мѣстѣхъ
и нѣкогда въ мѣстѣхъ гдѣ половецкѣхъ и прѣсѣдѣхъ мѣстѣхъ

а тогда въ мѣстѣхъ гдѣ половецкѣхъ и прѣсѣдѣхъ мѣстѣхъ
и нѣкогда въ мѣстѣхъ гдѣ половецкѣхъ и прѣсѣдѣхъ мѣстѣхъ
и нѣкогда въ мѣстѣхъ гдѣ половецкѣхъ и прѣсѣдѣхъ мѣстѣхъ
и нѣкогда въ мѣстѣхъ гдѣ половецкѣхъ и прѣсѣдѣхъ мѣстѣхъ
и нѣкогда въ мѣстѣхъ гдѣ половецкѣхъ и прѣсѣдѣхъ мѣстѣхъ

Залишки житлового будинку. XII ст.

*

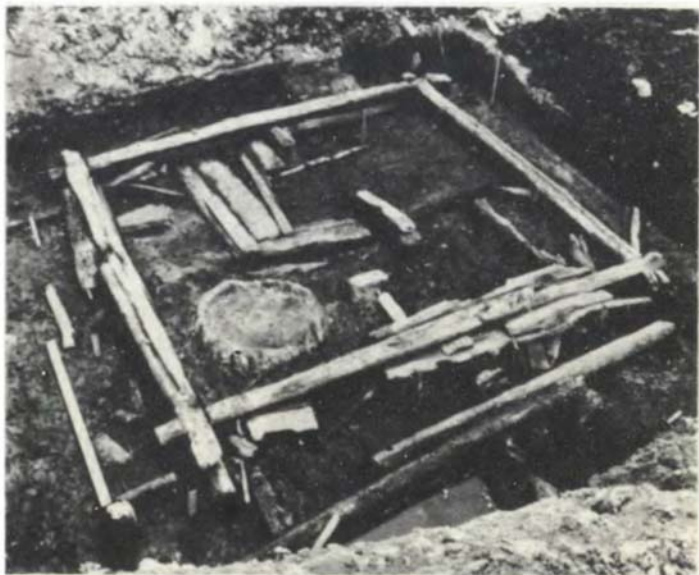
Остатки жилого дома. XII в.

*

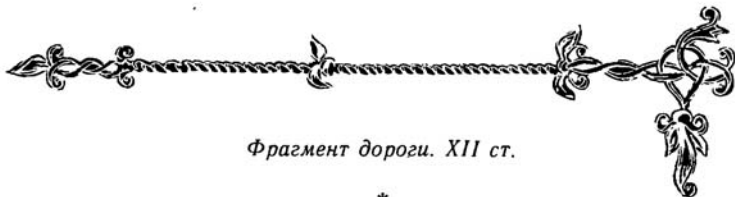
Szczątki domu mieszkalnego. XII w.

*

*Remains of a dwelling house,
12th century*

Фрагмент дороги. XII ст.

*

Фрагмент дороги. XII в.

*

Fragment ulicy. XII w.

*

Шкіряне взуття. XII ст.

*

Кожаная обувь. XII в.

*

Skórzane obuwie. XII w.

*

Leather foot-ware, 12th century

*Знаряддя праці
та вироби із заліза. XII ст.*

*

*Орудия труда
и изделия из железа. XII в.*

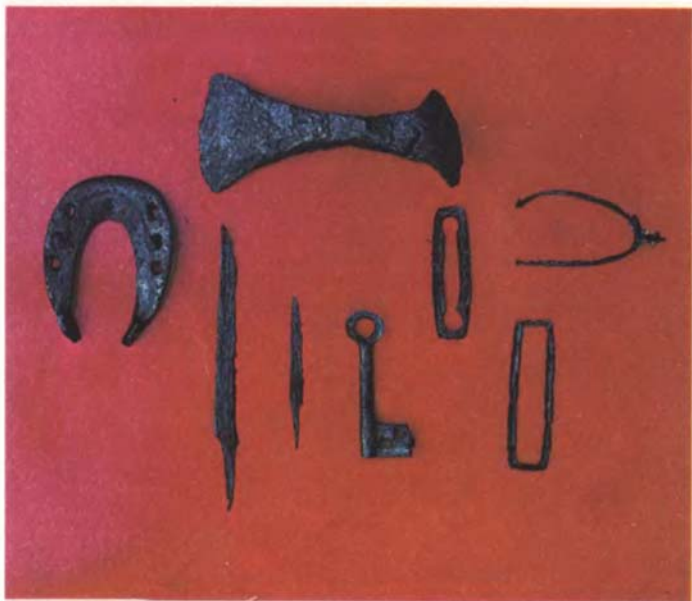

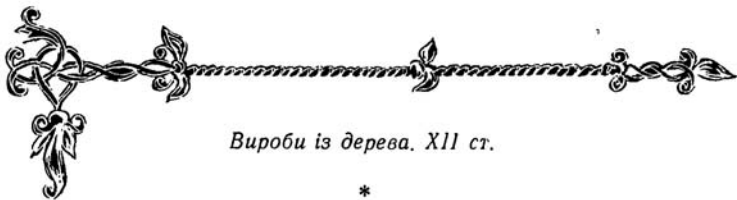

*Narzędzia pracy
i wyroby z żelaza. XII w.*

*

*Tools
and ironware, 12th century*

Вироби із дерева. XII ст.

*

Изделия из дерева. XII в.

*

Wyroby drewna. XII w.

*

Wooden articles, 12th century

Знаряддя для прядіння

*

Орудия для прядения

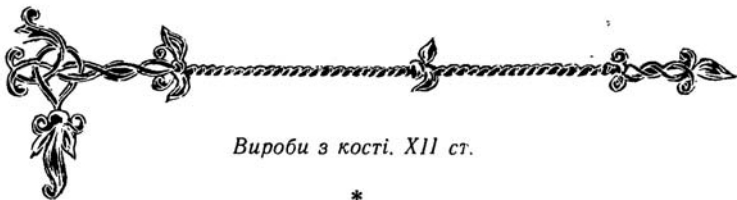
*

Narzędzia do prężenia

*

Spinning implements

Вироби з кості. XII ст.

*

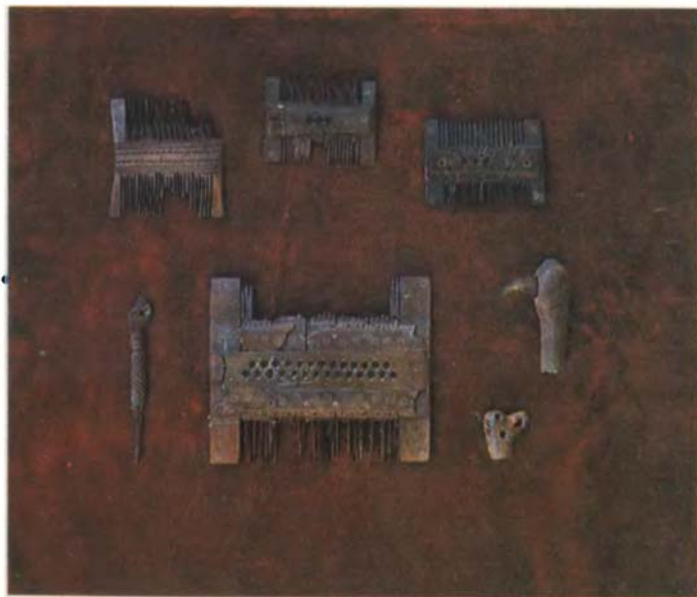
Изделия из кости. XII в.

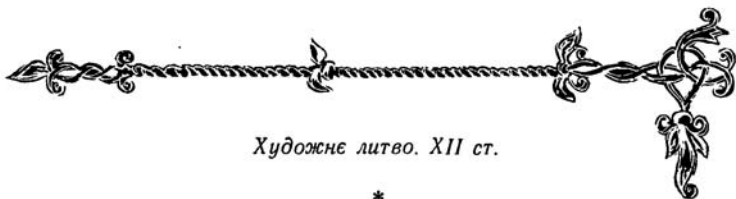
*

Wyroby z kości. XII w.

*

Ivory articles, 12th century

Художене литво. XII ст.

*

Художественное литье. XII в.

*

Odlewy artystyczne. XII w.

*

Artistic casts, 12th century

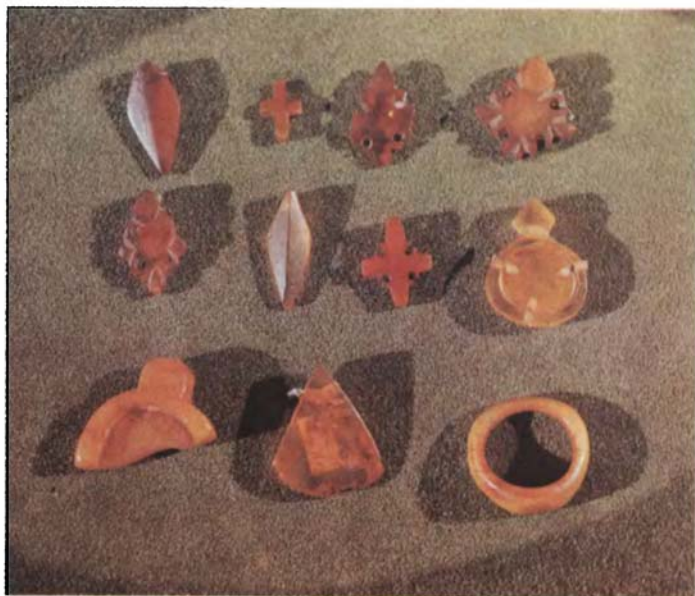

*Ювелірні вироби
із бурштину та металу. XII ст.*

*

*Ювелирные изделия
из янтаря и металла. XII в.*

*Wyroby jubilerskie
z bursztynu i metali. XII w.*

*

Amber and metal jewelry, 12th century

Прикраси із скла, XII ст.

*

Украшения из стекла, XII в.

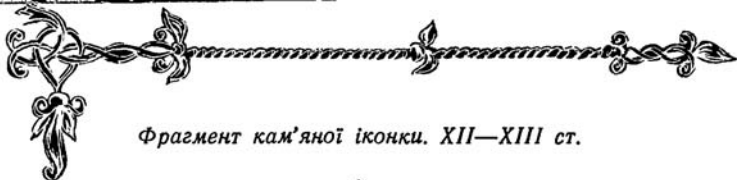

Ozdoby ze szkła. XII w.

*

Glass adornments, 12th century

Фрагмент кам'яної іконки. XII—XIII ст.

*

Фрагмент каменной иконки. XII—XIII в.

*

Fragment kamiennej ikonki. XII—XIII w.

*

Fragment of a stone icon.
12th — 13th centuries

У верхньому, найпізнішому, будівельному горизонті виявлено 24 споруди, в тому числі 10 житлових будинків, 3 майстерні, 3 кузні з залишками залізоплавильних і ковальських горнів, 8 погано збережених будівель, призначення яких ще не з'ясовано. Увагу привертає один з будинків, найбільший з усіх досі виявлених (7×7 м). Його зруб складався з дубових і соснових колод. Вхід до будинку знаходився у його північній стіні, праворуч входу була велика глиняна піч. Підлога з дощок покривала східну половину дому. Згідно з традиційним інтер'єром, по діагоналі від печі у південно-східному куті мало знаходитись почесне місце (покуть), на яке господарі запрошували шановних гостей. У цьому ж житлі знайдено багато бронзових, срібних і бурштинових прикрас: перснів, сережок, браслетів, хрестиків, уламки глиняних візантійських амфор і скляних кубків київського і візантійського виробництва, різноколірних скляних намистин і кістяний предмет з вирізьбленим зображенням сокола. На думку спеціалістів, це могла бути оздоба парадного боярського або князівського крісла-трону. З інших речей слід згадати свинцеву підвісну печатку від якогось листа чи документа князя Івана Васильовича, який князував у Галичі в 1140—1141 рр.

До північної стіни цього будинку була прибудована велика (довжиною понад 10 м) двоярусна будівля. Нижній її поверх служив за комору і мав потужний дошками проїзд на підвір'я. Вздовж фасаду знаходилась галерея на восьмигранно обтесаних дубових стовпах. Житлові приміщення були розташовані на другому поверсі обабіч проїзду. Печі з цих приміщень під час пожежі впали разом з дошками міжповерхового перекриття на долівку комори.

Весь цей розкритий комплекс слід розглядати як садибу одного власника, а на підставі характеру знайдених тут речей та підвісної печатки можна припустити, що ця садиба належала боярину або купцю.

Розкопки у Звенигороді дали багато цінного наукового матеріалу для вивчення південно-західної частини Давньої Русі і тому привернули до себе увагу всіх дослідників цього

ньому на одного селянина припадало лише 0,94 га. Майже 80 процентів селянських господарств були малоземельними або безземельними. Злидні змушували селян за низьку плату працювати на панському фільварку. Трудове населення жило без будь-якої медичної опіки й у своїй переважній більшості було неписьменним: початкова школа, в якій працював один вчитель, відкрилась у Звенигороді щойно в 1880 р.; в ній навчалась лише незначна частина сільських дітей.

Під впливом першої російської революції 1905—1907 рр. у звенигородському маєтку під проводом місцевих селян Гната Сиротюка, Івана Сороки, Анастасія Закалика вибухнув страйк. Селяни палили поміщицьке збіжжя, сіно, розповсюджували листівки із закликом не працювати на панів. Орендарі маєтку змушені були збільшити на 10 процентів заробітну плату робітникам фільварку.

Незважаючи на соціальний та національний гніт, мешканці Звенигорода, як і багатьох інших сіл тодішньої Галичини, щороку відзначали річницю смерті й народження великого українського поета, революціонера-демократа Т. Г. Шевченка. 10 березня 1914 р. у Звенигороді відбулось урочисте відкриття першого на Львівщині бронзового погруддя великого Кобзаря з написом на постаменті: «Тарас Шевченко 1814—1914. В столітні роковини уродин — звенигородські українці». До наших днів пам'ятник не зберігся: він був знищений під час першої світової війни.

Чимало горя принесла звенигородцям перша світова війна. Територія села протягом тривалого часу була ареною воєнних дій. Багато селян, мобілізованих в австрійську армію, загинуло на фронті.

Після розпаду Австро-Угорської імперії в 1919 р. західноукраїнські землі, а в їх складі і Звенигород, захопила буржуазно-поміщицька Польща.

Радісно зустрічало місцеве населення Першу Кінну армію С. Будьонного, яка влітку 1920 р. звільнила село. Багато його жителів добровольцями влилися в ряди Червоної Армії

і воювали за владу Рад. Бійцем прославленої чапаєвської дивізії був Г. Закалик.

Звенигородці не хотіли коритись поміщицькій владі після того, як західноукраїнські землі знову були загарбані польською буржуазно-поміщицькою державою. Під впливом Великого Жовтня зростала класова свідомість трударів. Вони разом з усіма трудящими Західної України боролися за своє соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. 22 липня 1929 р. сільськогосподарські робітники Звенигорода оголосили страйк, домагаючись підвищення заробітної плати. Наступного дня через село пройшла демонстрація, учасники якої несли транспаранти з написами: «За восьмигодинний робочий день праці!», «За землю без викупу!». Вісім жителів Звенигорода — організаторів цієї демонстрації (Іван Миколів, Йосип Ромців, Дмитро Повальоний, Юрій Сорока, Микола Козак, Онуфрій Дзюбан, Микола Олійник, Степан Гураль) були заарештовані поліцією.

У вересні 1930 р. загін із 65 поліцаїв провів у Звенигороді каральну експедицію, так звану пацифікацію. Протягом дня поліцаї били жителів, грабували їх майно, а від'їжджаючи, заклали динаміт під будинок місцевої української читальні. Незважаючи на жорстокі заходи окупантів, революційний рух зростав. Ним керували комуністи-підпільники. За даними поліції, в 1931 р. у Звенигороді діяло 5 комуністів. 21 травня 1933 р. в лісі поблизу Звенигорода відбулася масова маївка. Згодом усіх її учасників було заарештовано. За ґрати кинуті сільських активістів — І. Миколіва, І. Колоду, С. Панчиняка, а члена КПЗУ С. Похмурського заслано у табір політв'язнів Березу Картузьку.

ЗВЕНИГОРОД РАДЯНСЬКИЙ

У вересні 1939 р. збулась мрія звенигородців про соціальне і національне визволення, про возз'єднання Західної України з Радянською Україною у складі СРСР. Настав час

соціально-економічних перетворень у всіх сферах суспільного життя трудящих. Широко відкрилися двері навчальних закладів, населення одержало безкоштовну медичну допомогу. Сільський комітет бідноти розподілив поміж селян поміщицьку землю, хліб, худобу. У селі вперше за всю його історію відкрилась семирічна школа, в якій 260 дітей почали навчатися рідною мовою. У школі працювало 16 учителів. Був створений фельдшерсько-акушерський пункт, почав діяти клуб. Першим головою Звенигородської сільради став Іван Миколів.

У листопаді 1939 р. молодь заснувала сільську комсомольську організацію. Комсомольці активно включились у громадську роботу: створювали гуртки художньої самодіяльності у місцевому клубі, виступали перед селянами з лекціями.

У квітні 1940 р. звенигородці організували колгосп — один з перших на Львівщині — і назвали його іменем Т. Г. Шевченка. Важко доводилось першим колгоспникам. І все ж звенигородці швидко переконались у перевазі колективного способу господарювання над індивідуальним. Колгосп швидко зростав, і вже через рік, об'єднуючи 109 дворів, обробляв 393 га орної землі.

Сподівались звенигородці зібрати хороший урожай із своїх посівів, та не судилось: із заходу чорною хмарою насунулась війна. 30 червня 1941 р. Звенигород був захоплений гітлерівськими військами. Вслід за ними з Німеччини прибули адміністратори, які прагнули запровадити «новий порядок». Колгосп було ліквідовано, а все його майно та землі передано німцю Бітнеру, від імені якого «хазяйнував» фашист-фанатик Яронь. Він запровадив у селі жорстокий окупаційний режим, селян змушував майже задарма працювати у фільварку, до непокірних застосовував тілесні покарання. Гітлерівці разом з поліцаями з числа оунівців арештували в селі всіх комсомольців, жорстоко побили С. Дикого, В. Зарембу, М. Савицьку, а І. Мельника та М. Павлюка розстріляли. 220 жителів Звенигорода було від-

правлено на примусові роботи в Німеччину. Запам'ятався звенигородцям 1942 р., коли внаслідок повного пограбування окупантами населення та неврожаю в селі від голоду померло 50 осіб. Таким «порядкам» раділи лише українські буржуазні націоналісти. Вони вирішили збудувати своєрідний пам'ятник на честь здобуття «волі України» — насипати поблизу клубу, якраз на місці колишнього пригорода давнього Звенигорода, високу могилу. Землю разом з кістками звенигородців, загиблих у боротьбі з ордами Батия в 1241 р., брали з городища.

Влітку 1944 р. в результаті Львівсько-Сандомирської наступальної операції війська Червоної Армії почали звільнення Львівщини від німецько-фашистських загарбників, 26 липня від гітлерівців було очищено Звенигород. У перші ж дні понад 200 звенигородців пішло на фронт. 34 з них полягли героїською смертю, а понад 100 повернулися у село з орденами і медалями.

Звенигородці шанують пам'ять про односельчан, які полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни та в боротьбі за побудову соціалізму в західних областях УРСР: в 1971 р. поблизу Будинку культури було встановлено обеліск з іменами героїв і написом: «Вклонися, друже, тим, хто смертю своєю наблизив день Великої Перемоги». 1984 р. при в'їзді до села встановлено пам'ятник загиблим у 1941 р. комсомольцям, а одне поле названо Полем Комсомольської Слави.

Швидкими темпами відроджувалося мирне радянське життя, що було не до вподоби фашистським недобиткам — українським буржуазним націоналістам. Колишні куркульські синки мріяли про відновлення старих порядків і чинили впертий опір усьому новому, намагаючись жорстоким терором зламати волю народу. З жахом згадують звенигородці той день 1945 р., коли банда озвірілих оунівців вдерлась у село і вбила сільських активісток — Агафію Конон і Марію Ринку. Від рук бандитів загинули також голова сільської Ради Яків Бляхівський, секретар Іван Шкварок та селянин Семен Панчиняк.

З весни 1947 р. знову почав діяти колгосп ім. Т. Г. Шевченка. На допомогу цьому щент зруйнованому господарству держава виділила 130 центнерів насінного фонду і 20 тисяч карбованців кредиту. Колгоспники енергійно взялися за відновлення свого господарства. В 1951 р. з колгоспом ім. Т. Шевченка об'єдналися колгоспи сіл Водники, Шоломия, Гринів і Коцурів. Нове господарство вже налічувало 854 двори. Це відразу ж позначилось і на його прибутках: у 1952 р. колгосп ім. Т. Шевченка став першим на Львівщині колгоспом-мільйонером. У 1950 р. звенигородські колгоспники з допомогою своїх шефів — Управління Львівської залізниці збудували на одному з рукавів річки Білки першу на Львівщині сільську гідроелектростанцію, яку названо «Змичка». Лампочка Ілліча засвітилась на току, на фермах і у багатьох селянських хатах.

У 1952 р. колгосп мав уже 28 тракторів, 14 комбайнів, 13 вантажних автомашин. З року в рік збільшувалося поголів'я худоби: якщо у 1951 р. у колгоспі було 280 голів великої рогатої худоби, то в 1957 р. — майже вдвічі більше. Постійно зростали державні капіталовкладення у господарство, які у 1965 р. становили 213 тис. крб., а у 1975 р. — вже 750 тис. крб. Середня врожайність зернових на середину 70-х років становила майже 20 ц з гектара. Самовіддана праця багатьох звенигородців була відзначена орденами й медалями. Так, кавалерами ордена Трудового Червоного Прапора стали учасниця Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1954 р. ланкова А. В. Колодруб, доярки С. Ю. Шкварок і М. П. Змисла, старший зоотехнік І. К. Ковальчук; орденом «Знак Пошани» нагороджені С. В. Горбаль, доярка С. Г. Вірна, свинарка С. Г. Головата; медаллю «За трудову доблесть» — ланкова С. П. Данилюк.

Сьогоднішній Звенигород — це село Пустомитівського району Львівської області. У ньому 423 двори, центр сільської Ради народних депутатів, якій підпорядковані також села Водники, Гринів, Шоломия і Коцурів. Радгосп «Звенигородський» (у 1974 р. колгосп ім. Т. Г. Шевченка було реорга-

нізовано у радгосп) володіє 4047 га землі, в тому числі орної — 2679 га. За останні роки тут осушено 2575 га вологих ґрунтів, які раніше не давали хорошого врожаю. Основними напрямками сільськогосподарського виробництва радгоспу є овочівництво і тваринництво. Овочі вирощують на площі понад 400 га. Радгосп має 700 корів та 2300 голів молодняка для інших радгоспів району. Валова продукція господарства за останні два роки досягла майже два мільйони крб., а річний прибуток — 210 тис. крб. Відповідно збільшується й заробітна плата працівників, що в середньому за рік становить 1337 крб. Інтенсивний метод господарювання дає хороші результати: у 1986 р. радгосп добився високої урожайності зернових, зібравши у середньому по 33,2 ц з га.

Самовіддана праця трактористів Б. П. Ониська, П. С. Хана, І. Г. Леськіва, шоферів В. І. Мороза, Б. В. Шкварка, телятниці М. М. Антонішин відзначена орденами та медалями.

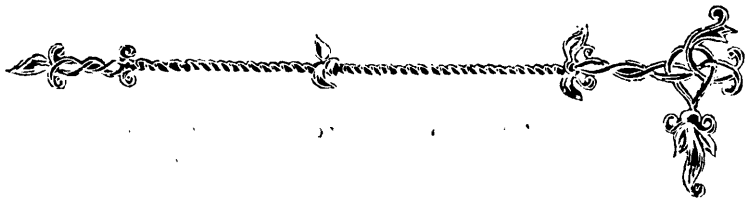
Ядром трудового колективу радгоспу є його парторганізація, що налічує понад 70 комуністів. У складі комсомольської організації — 46 чоловік. Більшість — працює у виробничій сфері. Це шофери, механізатори, доярки. Багато з них за високі трудові показники нагороджені дипломами, почесними грамотами Львівського обкому комсомолу.

Невпізнанно змінився Звенигород за післявоєнні роки, зріс добробут його жителів. Замість сільських доріг і греблі, які навесні та восени перетворювались на суцільні болота, виросли широкі асфальтові вулиці з тротуарами. Немає вже колишніх валькованих хатинок під солом'яними стріхами з малими віконцями та долівкою. Звенигородці живуть у просторих цегляних електрифікованих і газифікованих будинках. Радіо- і телеприймачі, холодильники, пральні машини, меблеві гарнітури, мотоцикли, власні легкові автомобілі увійшли в побут звенигородців. Про рівень добробуту жителів села свідчать цифри: у кожній сільській хаті є одна або й дві радіоточки, на 423 двори є близько 500 телевізорів, 205 холодильників, 72 власних легкових автомобілі, 47 мотоциклів.

У селі працюють поштове відділення, ощадкаса, є міжміський телефонний зв'язок. Щодня здійснює дев'ять рейсів автобус, який сполучає Звенигород з обласним центром. Фельдшерсько-акушерський пункт і зуболікарський кабінет забезпечують жителів села необхідною медичною допомогою. Подбали у селі і про наймолодших: тут побудовано й обладнано дитсадок на 50 місць. Такі ж садки діють у Шоломі та Водниках. Люблять звенигородці самодіяльне народне мистецтво, книгу. Хоровий колектив місцевого Будинку культури відомий не лише в районі, а й в області; понад 12 тисяч позицій становить книжковий фонд бібліотеки.

За роки Радянської влади понад 200 звенигородців здобули вищу і середню спеціальну освіту. Четверо з них стали вченими (кандидат економічних наук Г. І. Луц, кандидат хімічних наук С. І. Закалик-Боїк, кандидат сільськогосподарських наук А. С. Челяда, кандидат технічних наук Г. С. Жуківський), 40 — вчителями, 30 — інженерами, 10 — лікарями, п'ять — офіцерами Радянської Армії, 52 чоловіка з вищою і середньою спеціальною освітою працюють у рідному радгоспі.

Завдяки ініціативі директора радгоспу Я. І. Гримака та працівників господарства багато зроблено для благоустрою села напередодні відзначення 900-річчя першої літописної згадки про Звенигород. У селі споруджено ряд соціально-культурних об'єктів. 1 вересня 1986 р. пролунав перший дзвінок у новій школі-десятирічці. Виросли нові приміщення сільради, контори колгоспу, Будинку культури, торговельного центру, Будинку побуту. У селі створено краєзнавчий музей, споруда якого своїми формами нагадує фортецю. Експозиція музею знайомить відвідувачів з історією та сьогоденням Звенигорода — одного з найдавніших населених пунктів Львівщини.

РЕЗЮМЕ

В центре широкой равнины, окаймленной с одной стороны возвышенностями Грядового Побужья, с другой Гологорами, раскинулось село Звенигород Пустомытовского района Львовской области, в прошлом — крупный древнерусский город, центр удельного княжества.

Точная дата основания Звенигорода неизвестна. Предположительно он возник в X в. Первое упоминание о нем в «Повести временных лет» — первой древнерусской летописи — относится к 1087 (1086 ?) г. В последующих 14 записях Звенигород фигурирует как один из самых важных городов на юго-западных рубежах Древней Руси. В 1124 г. князь Владимирко Володаревич из Ростиславичей основал здесь столицу удельного княжества, к которому в 1126 г. присоединил Перемышльское, а в 1141 г. — Тереховское и Галицкое княжества. Город был хорошо укреплен и не раз выдерживал осады соседних князей. В 1144 г. к нему подступили войска великого князя киевского Всеволода Ольговича. Яркий рассказ летописца об этом событии содержит точное описание окрестностей Звенигорода, совпадающее с современным рельефом местности. Тогда же по приказу Всеволода на речке Белке были построены запруды, вследствие чего произошли изменения в водном режиме реки и заболотились ее берега. Это способствовало натуральной консервации и сохранности до наших дней деревянных строений на северо-восточном пригороде древнерусского Звенигорода.

В 1144 г. Владимирко перенес столицу княжества в Галич, а Звенигород отдал своему племяннику Ивану Ростиславичу.

Но не потерял своего значения город, оставаясь важным форпостом на юго-западных рубежах Древнерусского государства. В 1227 г. новгородский, а затем галицкий князь Мстислав Мстиславич (Удалой) под Звенигородом разбил войска венгерского короля, освободив Галицко-Волинское княжество от иноземных захватчиков. Последнее летописное упоминание о Звенигороде датировано 1235 г. и связано с борьбой Михаила Черниговского и Даниила Галицкого за киевский престол.

В начале 1241 г. Звенигород, как и большинство городов Южной Руси, был уничтожен ордами хана Батые.

Лаконичные летописные свидетельства о Звенигороде в основном раскрывают важнейшие политические события, однако не дают представления о быте простых людей — основных производителей материальных благ, о развитии культуры в древнерусском городе. Этот пробел в значительной степени восполняют результаты археологических раскопок, позволяющие глубже исследовать уровень развития ремесел, торговли, материальной и духовной культуры древнерусского общества, подтверждающие единство всей Древней Руси и органическую связь ее составных частей.

Первые археологические работы были начаты в 1953 г. экспедицией Львовского исторического музея. В северо-восточной части городища открыты древнерусские полуземляночные и наземные жилища, мастерская костерезов, а на западном пригороде — часть усадьбы сапожника, мастерская литейщика, железоплавильные горны. На левом берегу р. Белки, на юго-запад от городища, обнаружены костяки людей, видимо, казненных ордынцами в 1241 г.

В последующие годы на городище выявлены следы жилищ, а в 1965—1972 гг. — остатки каменных монументальных строений XII в. — церкви и светской постройки (возможно, княжеского или епископского дворца). В 1985 г. в западной части городища начато исследование прямоугольной земляной площадки с четырьмя бастиянами по углам, на которой предполагали в начале XVIII в. построить замок местного фео-

дала. В ходе раскопок 1985—1986 гг. здесь выявлен древнерусский вал, защищавший с запада детинец, находившийся на этой возвышенности; с внутренней стороны вала найдены остатки сгоревших деревянных клетей. Следовательно, Звенигород, как и большинство древнерусских городов, состоял из крепости-детинца, окольного города (также окруженного валами и рвами) и располагавшихся вокруг него пригородов.

В 1977—1978 гг. проведены раскопки пригорода, к востоку от городища в урочище Пятницкое, где находилась церковь Параскевы-Пятницы, считавшейся в Древней Руси покровительницей торговли. Такие храмы обычно строились на торговых площадях. Это было деревянное однокупольное здание, состоявшее из трех срубов. Пол здания был выстлан глиняными разноцветными поливными плитками, образующими в центре орнаментальный круг — омфалий. На месте церкви найдена часть тройной иконки — уникального произведения древнерусского искусства. Изготовлена она из розового камня (шифера), месторождения которого находятся в окрестностях Овруча на Житомирщине.

С 1982 г. ведутся раскопки северо-восточного пригорода древнего Звенигорода. Здесь под слоем торфянистого чернозема на глубине 70—80 см от поверхности в условиях влажного грунта хорошо сохранились деревянные постройки XII в. Постепенно из-под земли появляется целый квартал древнего города. Уже раскрыты часть деревянной мостовой (ее длина — 70 м, ширина — 5,1 м) и 35 наземных построек.

На расстоянии около 1 м от мостовой находились жилые дома, за ними — хозяйственные постройки. Расстояние между домами не превышает 1,5 м. Это можно объяснить необходимостью рационально использовать всю полезную площадь пригорода, вероятно, окруженного укреплениями.

Большинство домов были срубовыми. Их стены, сложенные из дубовых или сосновых бревен, сохранились до высоты двух-трех венцов. В некоторых строениях бревенчатые части стен переходили в каркасную конструкцию из вертикальных столбов и полуколонн. Пять из обследованных домов были

двухъярусными постройками, жилые помещения в них находились на обоих этажах или лишь на верхнем, над клетью (помещением хозяйственного назначения). Двери в дома располагались в южной или северной стене, направо или налево от них стояли глиняные печи. Двускатные крыши, иногда с деревянными резными украшениями у края конька, были покрыты тесом. Перед фасадом некоторых домов находились галереи на восьмигранных дубовых столбах. На деревянных конструкциях большинства домов заметны следы пожара.

Установлено, что на месте сгоревших домов, засыпанных слоем земли, звенигородцы строили новые жилища, но уже большего размера. Таким образом сложились три горизонта застройки пригорода. Особый интерес представляет большой дом с пристроенным к нему двухэтажным длинным зданием хозяйственного назначения, исследованный в верхнем горизонте. Тут найдены многочисленные украшения, обломки киевских и византийских стеклянных сосудов, резная костяная поделка и свинцовая подвесная печать от документа Ивана Васильковича, княжившего в Галиче в 1140—1141 гг. Следовательно, эту постройку можно рассматривать как загородную усадьбу боярина или купца.

Археологами собран огромный вещевой материал XII в.: железные инструменты, древнерусская и привозная (византийская) керамика, бронзовые, серебряные и янтарные украшения, стеклянные бусы, обломки браслетов и сосудов, изделия из кости и дерева (домашняя утварь, детские игрушки, музыкальные инструменты — дудочки), образцы кожаной обуви. Большинству находок известны аналоги в других древнерусских городах; некоторые из найденных предметов попадали в Звенигород путем торговли из Киева, Новгорода, Византии и Западной Европы. К уникальным относятся кожаные и деревянные изделия, известные до сих пор только по раскопкам городов бывшей Северной Руси, стеклянные кубки византийской работы, янтарный медальон с находящейся внутри двухсторонней миниатюрой на металлической пластинке — редчайшим произведением древнерусской живописи XII в.

Археологические раскопки Звенигорода убедительно показали органическую связь Юго-Западной Руси со всеми древнерусскими землями, с их материальной и духовной культурой.

В 1241 г., после нашествия орд Батые, Звенигород перестал существовать. Со временем на его месте возникло поселение, попавшее в середине XIV в. вместе с другими землями бывшего Галицкого княжества под власть польских феодалов. Они установили крепостнические порядки; на протяжении веков коренное население находилось под социально-экономическим и национальным гнетом.

После первого раздела Польши (1772 г.) Звенигород, как и вся Галиция, был захвачен Австрийской империей. До начала 40-х годов XIX в. он по документам еще считался городом, хотя городских привилегий не имел, а его население отработывало магнату барщину. Экономическое положение звенигородцев не улучшилось и после упразднения в Австрийской империи в 1848 г. крепостного права. Безземелье и нужда заставляли крестьян работать на помещика за ничтожную плату.

Под влиянием первой русской революции 1905—1907 гг. в звенигородском имении вспыхнула забастовка местных крестьян.

После распада Австро-Венгерской империи в 1919 г. Западная Украина, а в ее составе и Звенигород, очутилась под властью буржуазно-помещичьей Польши. Этот период истории Звенигорода отмечен, с одной стороны, постоянно увеличивающимся обнищанием крестьян, с другой — ростом революционной борьбы. 23 июля 1929 г. в помещичьем имении произошла забастовка сельскохозяйственных рабочих. Они вышли на демонстрацию с транспарантами «За восьмичасовой день работы!», «За землю без выкупа!». В 1931 г. уездная полиция сообщала в воеводское управление, что в Звенигороде действуют пять коммунистов.

В сентябре 1939 г. сбылась мечта звенигородцев о социальном и национальном освобождении, о воссоединении западноукраинских земель с Советской Украиной в составе СССР.

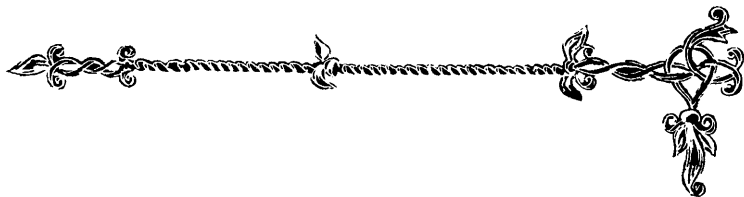
Созданный сельский комитет распределил между крестьянами хлеб, скот и землю. Быстрыми темпами осуществлялись социально-экономические преобразования. В апреле 1940 г. крестьяне Звенигорода создали колхоз им. Т. Шевченко.

Мирная счастливая жизнь советских людей была прервана вероломным нападением на Советский Союз фашистской Германии. 30 июня 1941 г. фашисты ворвались в Звенигород, установив жестокие оккупационные порядки. 220 жителей села были вывезены в фашистскую Германию, многие подверглись репрессиям.

26 июля 1944 г. в ходе Львовско-Сандомирской наступательной операции Красная Армия освободила Звенигород от гитлеровцев. Свыше 200 жителей села воевали на фронтах Великой Отечественной войны, 34 из них пали смертью храбрых.

В 1947 г. в Звенигороде был восстановлен колхоз, ставший со временем высокорентабельным хозяйством. В 1974 г. оно было реорганизовано в совхоз «Звенигородский», специализирующийся теперь на производстве животноводческой и овощеводческой продукции. Его коллектив вносит свой вклад в реализацию Продовольственной программы страны.

Ныне Звенигород — большое благоустроенное село, центр сельского Совета народных депутатов. За последние годы оно неузнаваемо изменилось, значительно повысилось благосостояние жителей села. Десятки добротных особняков выросло на его улицах, построено несколько многоквартирных домов со всеми удобствами для работников совхоза и учителей, школа-десятилетка. Сооружен общественно-культурный центр. Кроме административных, социально-бытовых зданий выделяется оригинальным архитектурным решением помещение краеведческого музея. Его экспозиция рассказывает о древнерусском Звенигороде, знакомит с интересными находками археологов. Здесь представлены и материалы о славных революционных, боевых и трудовых традициях звенигородцев, которые вместе со всем советским народом воплощают в жизнь предначертания Коммунистической партии.

STRESZCZENIE

Dokładna data założenia Zwenyhorodu nie jest wiadoma. Pierwsza wzmianka o nim w staroruskiej kronice pochodzi z roku 1087 (1086?). Od roku 1124 do 1144 był on stolicą jednego z udzielnych księstw Rusi Południowo-Zachodniej — organicznej części składowej państwa staroruskiego.

W roku 1241, po najeździe hord Batu-chana, Zwenyhorod przestał istnieć. Po pewnym czasie na jego miejscu powstało osiedle, które w połowie XIV w. wraz z innymi ziemiami byłego księstwa halicko-wołyńskiego dostało się pod panowanie polskich feudalów.

Po pierwszym rozbiórze Polski (1722 r.) Zwenyhorod jak i cała Galicja został zagarnięty przez cesarstwo austriackie, a w 1919 r. znalazł się pod panowaniem Polski burżuazyjnej.

W ciągu wielu wieków miejscowa ludność cierpiała nieznośny społeczny i narodowy ucisk zaborców. Były to wieki walki i nadziei.

Dopiero we wrześniu 1939 r. ziściło się marzenie ludu pracującego Ukrainy Zachodniej o społecznym i narodowym wyzwoleniu.

Taka jest w krótkim zarysie historia jednego z najdawniejszych osiedli Ukrainy — obecnie wsi Zwenyhorodu w pustomytowskim rejonie lwowskiego obwodu, która jest zabytkiem archeologicznym o wszechwiązkowym znaczeniu.

Prace wykopaliskowe na terenie Zwenyhorodu były zapoczątkowane w 1953 r. przez lwowskich archeologów i od tego czasu są prowadzone do dziś.

W północno-wschodniej części staroruskiego grodziska (warownej osady), którego szczątki znajdują się w środku obecnej wsi, archeologowie odkryli półziemiankowe i naziemne budynki, warsztat kościorytników, a na zachodnim przedmieściu — część zagrody szewca, warsztat odlewnika, paleniska hutnicze. Na grodzisku odkryto również ślady budynków, resztki murowanych monumentalnych budowli XII w. — cerkwi oraz gmachu świeckiego (prawdopodobnie pałacu książęcego lub biskupiego). Podczas prac wykopaliskowych w latach 1985—1986 odkryto dawne wały osłaniające od zachodu położoną na wzgórzu twierdzę feudała. Tak więc Zwenyhorod, podobnie jak większość staroruskich grodów, składał się z twierdzy, śródgrodzia (również okrażonego wałami i rowami) oraz otaczających go przedmieść.

W latach 1977—1978 przeprowadzono prace wykopaliskowe na terenie wschodniego przedmieścia w uroczysku Piatnickim, gdzie znajdowała się cerkiew Paraskewy-Piatnicy, którą w dawnych czasach na Rusi uważano za opiekunkę handlu. Takie świątynie budowano zazwyczaj na placach targowych. Była to drewniana budowla składająca się z trzech zrębów. Posadzka była wyłożona glinianymi różnobarwnymi, glazurowanymi płytami.

Od 1982 r. prowadzi się prace wykopaliskowe na terenie północno-wschodniego przedmieścia starego Zwenyhorodu. Tutaj pod warstwą torfiastego czarnoziemu na głębokości 70—80 cm od powierzchni w warunkach wilgotnej gleby dobrze zachowały się drewniane budowle XII w. Stopniowo spod ziemi ukazuje się cała dzielnica niewidocznego przedtem miasta. Odkryto już część ulicy o drewnianej nawierzchni (jej długość — 70 m, szerokość — 5,1 m) oraz 35 naziemnych budynków. W odległości około 1 m od ulicy znajdowały się domy mieszkalne, za nimi — zabudowania gospodarskie. Odstępy między domami nie przekraczały 1,5 m. Tłumaczy się to potrzebą racjonalnego wykorzystania całego terenu przedmieścia, widocznie, otoczonego fortyfikacjami.

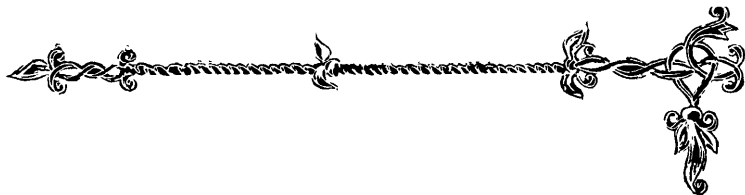
Większość domów jest zbudowana z bierwion. Ich ściany, ułożone z dębowych lub sosnowych belek, zachowały się do wysokości 2—3 zrębów. W niektórych budynkach części ścian z belek przechodziły w szkieletowe konstrukcje z pionowych słupów i półbelek. Pięć spośród odkrytych domów były piętrowe, a mieszkania w nich znajdowały się albo na parterze i piętrze, albo tylko na piętrze, nad pomieszczeniami gospodarskimi. Dwuspadowe dachy, niektóre z drewnianymi rzeźbionymi ozdobami na skraju kalenicy, były pokryte tarcicami. Przed fasadą niektórych domów znajdowały się galeryjki na ośmiościennych, ociosanych słupach dębowych. Na drewnianych konstrukcjach większości domów widać ślady pożarów. Ustalono, że szczątki spalonych domów zasypywano warstwą ziemi i na tym miejscu budowano nowe domy. Tak ukształtowały się trzy poziomy zabudowy przedmieścia.

Archeologowie zebrali ogromny materiał rzeczowy z XII wieku: żelazne narzędzia, staroruskie i zagraniczne (przeważnie bizantyjskie) wyroby ceramiczne, brązowe, srebrne i bursztynowe ozdoby, szklane paciorki, fragmenty branzolet i naczyń, wyroby z kości i drewna (sprzęty domowe, dziecięce zabawki, instrumenty muzyczne — piszczalki), skórzane obuwie. Większość znalezisk ma analogie w innych staroruskich miastach. Niektóre z tych przedmiotów dostały się do Zwenyhorodu drogą handlową z Kijowa, Nowogrodu, Bizancjum i Europy Zachodniej. Do unikalnych znalezisk należą wyroby ze skóry i drewna, znane dotychczas tylko z wykopalisk grodów Rusi Północnej, szklane puchary bizantyjskie, kamienna ikonka, bursztynowy medalion z umieszczoną wewnątrz dwustronną miniaturą na płytce metalowej — niezwykle rzadki twór staroruskiego malarstwa XII w.

Materiały wykopalisk ze Zwenyhorodu przekonywająco ujawniły organiczną łączność Rusi Południowo-Zachodniej ze wszystkimi ziemiami staroruskimi, z ich kulturą materialną i duchową.

Dzisiejszy Zwenyhorod — to wielka, nowoczesna wieś, ośrodek wiejskiej rady deputowanych ludowych. W ostatnich latach

wieś zmieniła się nie do poznania, znacznie wzrósł dobrobyt jej mieszkańców. Pojawiły się dziesiątki pięknych domów, zbudowano kilka bloków wielomieszkaniowych z wszelkimi wygodami dla pracowników sowchozu i nauczycieli, szkołę średnią, ośrodek społeczno-kulturalny. Wśród nowo zbudowanych budynków wyróżnia się pod względem oryginalnego rozwiązania architektonicznego pomieszczenie muzeum krajoznawczego. Jego ekspozycja opowiada o staroruskim Zwenyhorodzie, zapoznaje z ciekawymi znaleziskami. Są tu również wystawione materiały o chlubnych rewolucyjnych i bojowych tradycjach mieszkańców wsi, o ich ofiarnej pracy, o tym, jak wraz z całym narodem radzieckim wcielają w życie wskazania Partii Komunistycznej.

SUMMARY

When exactly the settlement of Zvenigorod was founded is a secret of time. It is first mentioned in the chronicle "A Tale of Bygone Years" as far back as 1087 (1086?). From 1124 till 1141 it was the capital of an independent principality of South-West Rus, an integral constituent of the Old Russian State.

In 1241, after the invasion of Batiy's hordes, Zvenigorod ceased to exist. In the course of time a new settlement appeared in its place, which in the mid-14th century together with other lands of the former Galician Principality fell to the Polish feudal lords rule.

After the first partition of Poland (1772) Zvenigorod, as well as entire Galicia, became part of the Austrian Empire and in 1919 it got under the rule of bourgeois-landlord Poland.

For many centuries the local population had been suffering from the intolerable yoke of foreign invaders. And these were the centuries of strife and hope.

It was only in September 1939 that the dream of west Ukrainian working people about social and national freedom came true.

This is what can be told in brief about Zvenigorod, one of the most ancient settlements in Ukraine, at present a village of Pustomyty District, Lvov Region, an archaeological monument of all-Union significance.

Archaeological excavations on the site of Zvenigorod were started by Lvov archaeologists in 1953 and since that time are being carried on regularly.

In the north-eastern part of the old Russian "gorodishche" (a fortified settlement), the remains of which are in the centre of today's village, the archaeologists found half-dug-out and overland dwellings, a bone-carver's shop, and in its western outskirts they excavated part of a shoemaker's homestead, a caster's shop and iron-casting hearthes. Traces of dwellings were also found in gorodishche, as well as the remains of the 12th century edifices: a church and a civil building (presumably the Prince's or bishop's palace). The excavations made in 1985—1986 revealed an old Russian rampart that protected from the west the "detinets" (fortress) situated on the top of the hill. Thus, Zvenigorod, like most old Russian towns, consisted of the fortress or detinets, the surrounded by ramparts and moats Okolny Gorod and the town outskirts extending at the foot of the hill.

In 1977—1978 excavations were carried on in the town outskirts situated eastward from gorodishche, in Piatnitskoye Preserve where the Church of St. Paraskeva Piatnitsa, the old Rus protectress of commerce, was situated. Such churches were usually built in market squares. The church was a three-frame wooden building. Inside it was floored with many-coloured glazed clay tiles.

Since 1982 excavations have been carried on in the north-east suburb of old Zvenigorod. In the conditions of wet soil the wooden buildings of the 12th century have been well preserved here under a 70—80 centimetre peaty black earth layer. A whole block of the earlier invisible town is gradually showing up from under the earth. Part of a wooden pavement (70 metres long and 5.1 metres wide) and 35 overland buildings have been already exposed. At one-metre distance from the pavement stood dwelling houses with household structures behind them. The distance between the houses does not exceed 1.5 metre. This can be accounted for by the necessity to make the most efficient use of all actual living space of the suburb, very likely surrounded by fortifications.

Most houses were log buildings and their walls made of oak and pinewood logs are well preserved up to two and three rows of logs. In some buildings, the timbered parts of the walls were turning into a skeleton construction of vertical poles and semi-logs. Five of the dug-out houses were two-storeyed buildings with living accommodations either on both floors or on the upper floor over the household premises. The gable roofs, sometimes decorated with fretwork along the edges of the ridges, were covered with boards. In front of the facades of some houses there were galleries resting on octahedral rough-hewed oak poles. The wooden structures of most houses bear traces of fires. It has been established that the remains of burnt houses were covered with a layer of soil and new houses were built in the place, but now they were bigger than the previous ones. This created the three levels in the suburb development.

Archaeologists have collected rich 12th century material: iron tools, old Russian and imported (Byzantine) ceramics, bronze, silver and amber adornments, glass beads, fragments of bracelets and vessels, articles made of bone and wood (house utensils, children's playthings, musical instruments — pipes) and samples of leather foot-wear. Most finds are analogous to those discovered in other old Russian towns. Some of the articles found in Zvenigorod got there from Kiev, Novgorod, Byzantium and Western Europe via trade. Quite unique are articles made of leather and wood, known to this day only by excavations on the sites of former Northern Rus towns. These are glass bowls of Byzantine make, a tiny stone icon, an amber locket with an enclosed in it double-sided miniature on a metal plate which is the rarest piece of old Russian painting of the 12th century.

The archaeological excavations on the site of Zvenigorod have convincingly proved the close connection of South-Western Rus with its old Russian lands, their material and spiritual culture.

Today Zvenigorod is a big, well-built modern village, the centre of the Village Soviet of People's Deputies. For recent years it has changed beyond recognition and the living-standards of its residents have greatly risen. Dozens of good mansions have sprung up in its streets, several tenement-houses with all modern conveniences have been built for the sovkhoz workers and teachers. Zvenigorod has a public cultural centre. Apart from administrative and public buildings, the building of the Local Lore Museum stands out for its original architectural solution. Its collections tell about the old Russian Zvenigorod, display the archaeological finds. The exhibit includes materials tracing the major revolutionary, combat and labour traditions of Zvenigorod residents who together with all Soviet people translate into life the plans designed by the Communist Party.

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОЕ ИЗДАНИЕ

Игорь Кириллович Свешников

ЗВЕНИГОРОД

Краеведческий очерк

Львов, издательство «Каменяр»
(На украинском, русском,
польском и английском языках)

Переклад польською мовою

Т. В. Старака

Переклад англійською мовою

Т. В. Слети

Рецензент англійського тексту

І. М. Швець

Редактор

З. П. Суходуб

Художник

Я. О. Лозинська

Художній редактор

І. П. Плєсканко

Технічний редактор

Ц. А. Буркатовська

Коректор

М. І. Ткач

Фотографії

І. К. Свешнікова, Б. А. Шевчука

Інформ. бланк № 1722

Здано на складання 09. 02. 87

Підписано до друку 14. 05. 87

БГ 10478. Формат 70×100¹/₃₂

Папір друк. № 1

Гарнітура літературна

Високий друк. Умов. друк. арк. 1,95+8 вкл.

Умов. фарбовідб. 5,12. Обл.-вид. арк. 2,39+0,55 вкл.

Тираж 5000 пр. Замовлення 202-7

Ціна 30 к.

Видавництво «Каменяр»

290008 Львів, Підвальна, 3

Львівська книжкова фабрика «Атлас»

290005 Львів, Зелена, 20

30 к.